

Mörsils kyrka

Restaurering av tornet, 2007

Mörsils-Bye 3:4, Mörsils socken, Åre kommun

Martina Berglund

RAPPORT – JAMTLI 2008:16
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli, 2008

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket
Dnr 507-97-2674

Omslagsbilder: Jlm07M33/17, digital pict 9796, digital pict 9576

Foto: Christina Persson

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist, Jamtli Förlag

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
KARTA	5
HISTORIK	6
MILJÖBESKRIVNING	7
ANTIKVARISKT RESONEMANG	8
BENÄMNING AV BYGGNADSDELAR	9
BESKRIVNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	10
Putsanalys	10
Putsarbeten	10
Avfärgning	11
Plåtarbeten	13
Fönster och ljudluckor	16
KÄLLOR	19

Bilaga 1, putslagningar norr
Bilaga 2, putslagningar söder
Bilaga 3, putslagningar väster
Bilaga 4, putslagningar öster

Inledning

Länsstyrelsen beviljade 2002-09-04 Mörsil-Mattmars kyrkliga samfällighet tillstånd att restaurera exteriören på Mörsils kyrka efter Leif Markström Restaureringskonsult AB:s program daterat 2002-01-15 (d nr 433-11261-01). Arbetet påbörjades först våren 2007 och ett förnyat tillstånd utfärdades av länsstyrelsen 2007-07-12 (d nr 433-9295-06).

Restaureringen omfattade endast åtgärder på kyrkans torn och arbetet utfördes i enlighet med den arbetsbeskrivning som upprättades av Leif Markström 2004-12-07 och de kompletterande analyser som gjorts av den befintliga putsen. Slutbesiktning skedde 2007-08-22.

Antikvarisk kontroll och dokumentation har utförts av Christina Persson, Jamtli. Besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör upprustningen finns i läns museets arkiv. Filmerna har nummer: 06M086, 07M033 och 07M053. Även digitala bilder finns brända på en cd-skiva, tillsammans med övriga handlingar.

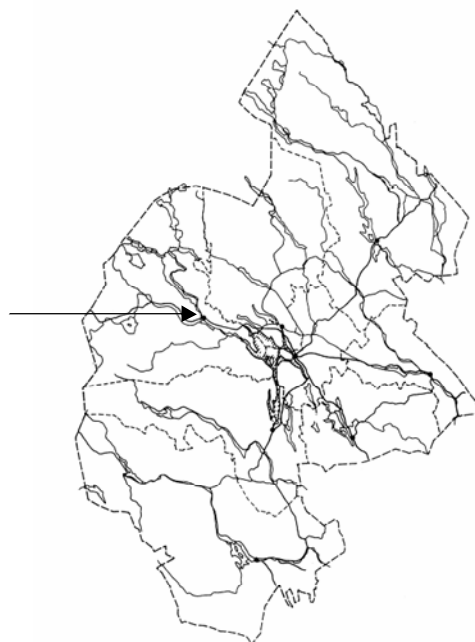
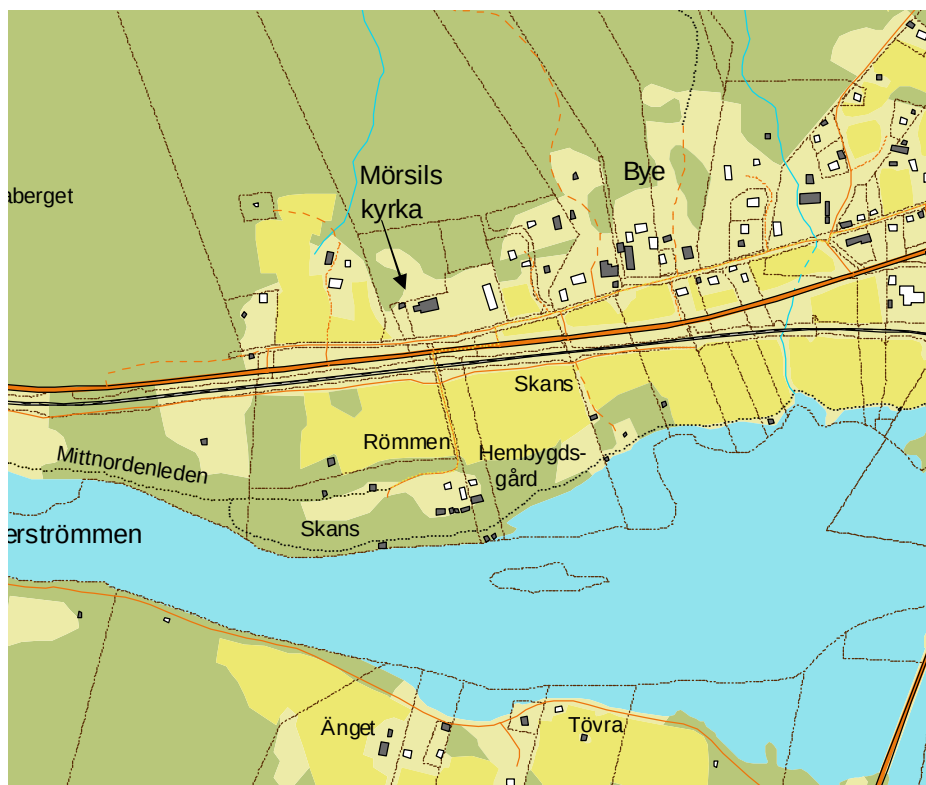
Östersund den 19 november 2008

Martina Berglund
Antikvarie

Fastighetsuppgifter m.m.

Objekt	Restaurering av tornet på Mörsils kyrka
Dnr JLM	452/2003
Dnr LST	433-11261-01, 433-9295-06
Fastighet	Mörsils-Bye 3:4
Uppdragsgivare	Västra Storsjöbygdens församling Byevägen 7 830 40 Mörsil Kontaktperson: Anders Westerlund 0647-146 55
Projektledare	AB P. Dillner Bygg- och miljöprojekt Kyrkgatan 58 831 34 Östersund Kontaktperson: Per-Erik Dillner 063-51 99 20
Entreprenörer	Rickards Mur och Kakel Alstigen 4 830 05 Järpen Kontaktperson: Rickard Landén 0647-105 37 Bye plåtslageri Industrihuset 830 44 Näliden Kontaktperson: Lennart Wasell 0640-221 60 LP Bygg S Arvesund 370 830 02 Mattmar Kontaktperson: Patrik Eriksson 0640-441 22
Antikvarie	Jamtli Box 709 831 28 Östersund Kontaktperson: Christina Persson 063-15 01 00

Karta

Ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket. Dnr
L 1999/387

Historik

Kyrkan i Mörsil uppfördes 1852-56. En medeltida stenkyrka var belägen öster om den nya stenkyrkan och revs i samband med att en ny kyrka började byggas. Församlingen anhöll om en ritning från Överintendentsämbetet och sände med ett eget förslag upprättat av byggmästare Anders Åkerlund med ett förlängt kyrkorum och ändrad tornöverbyggnad för att kyrkan inte skulle bli för liten. ÖIA upprättade ännu en ny ritning som följde församlingens förslag förutom gällande tornavslutning och sakristians takform. Byggmästare var Alfred M Svensson från Stockholm.

Kyrkan är placerad i väst-östlig riktning med sakristia i öster och västtorn med tandsnittsdekor och genombruten, åttkantig spira. Kyrkans exteriör är med några få undantag utförd efter ritningen. Från början hade kyrkan två mittgångar, både från nord och från sydsidan, men den norra är igenmurad. Ingången till sakristian från norr togs upp 1931.

Interiören har en välbevarad nyklassicistisk karaktär men har genomgått genomgripande restaureringsarbeten 1931 och 1977. Kyrkorummet är täckt av ett tunnvalv av trä. Korväggen försågs med en målning direkt på putsen när kyrkan byggdes. På båda sidor om altaret målades apostlabilder i arkitekturomramningar och valvet ovanför altaret fick en dekorativ bemålning med rocailler och illusoriska kassetter. På grund av att samtliga målningar omgäende började flaga målades nya dekorationer på väv som sattes ovanpå väggytan. Målningarna på var sida om altaruppsättningen föreställer *Nattvardens instiftande* och *Kristus inför Pontius Pilatus*. Målningarna på väv är utförda 1852 av Erik Persson från Valne som också målade den ursprungliga altartavlan av *Kristi himmelfärd*. Antagligen gjorde han även de första väggmålningarna. Altartavlan placerades i och med renoveringen 1931 vid norra långväggen ovanför ett nyinrättat dopaltare. En ny altartavla med motivet *Jesus på korset* sattes upp, målad av konstnär Bengt Hamrén, liksom bilderna på läktarbarriären. Den äldre kyrkorgeln från 1865 byttes ut mot en ny. Altarbordet, altarringen och predikstolen tillhör den ursprungliga inredningen. Den slutna bänkinredningen härrör från byggnadstiden liksom läktaren. I kyrkan finns också en dopfont från 1690-talet.

Kyrkan restaurerades också både in- och utvändigt 1977. Då fick den bl a en läktarunderbyggnad med kapprum och en skrudkammare.

1985 byttes plåttaket mot ett nytt svartmålat stålplåttak.

Miljöbeskrivning

Mörsils kyrka ligger väster om Storsjön i en sluttning ovanför Indalsälven och utanför tätorten. Ruinen av den gamla medeltida kyrkan finns kvar 400 meter öster om den nya kyrkan.

Bild 1. Tornet på Mörsils kyrka 2006 (JLM 06M086/25).

Antikvariskt resonemang

Avsikten med en kulturhistorisk byggnadsrestaurering är att enbart åtgärda tekniskt skadade delar. Det måste göras stor åtskillnad mellan förslitningsskador och tekniska skador. Förslitning är förändringar som berättar om byggnadens ålder och om hur byggnaden/byggnadsdelen har använts. Denna typ av förslitningsskador ingår därmed i det kulturhistoriska värdet och bidrar till upplevelsen och förståelsen av gångna tiders vardagsliv. En teknisk skada är en skada som nu eller i en omedelbar framtid äventyrar byggnadens fortlevnad. Dessa skador har reparerats. Vid reparationen har material, framställningsteknik och hantverksteknik varit av traditionellt slag. Den slutliga upplevelsen av hela byggnaden eller enskilda detaljer är densamma som före insatsen.

Trots att insatser måste göras, är meningen med varje allvarligt syftande restaurering att man efter avslutad insats drar sig tillbaka så omärkligt som möjligt. De enskilda, befintliga byggnadsdelarna ska bevaras så långt som möjligt, för att som ”originaldelar” kunna berätta om gångna tiders liv och de förändringar som med åren krävt ändringar och omdisponeringar i byggnaderna. Varje del som byts ut kan bara berätta om hur man tänkte och gjorde i början av 2000-talet.

Benämning av byggnadsdelar

Byggnadsplan MÖRSILS KYRKA

Äre Mörsils-Bye 3:4

Planen hämtad från ATA och tolkad av Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria

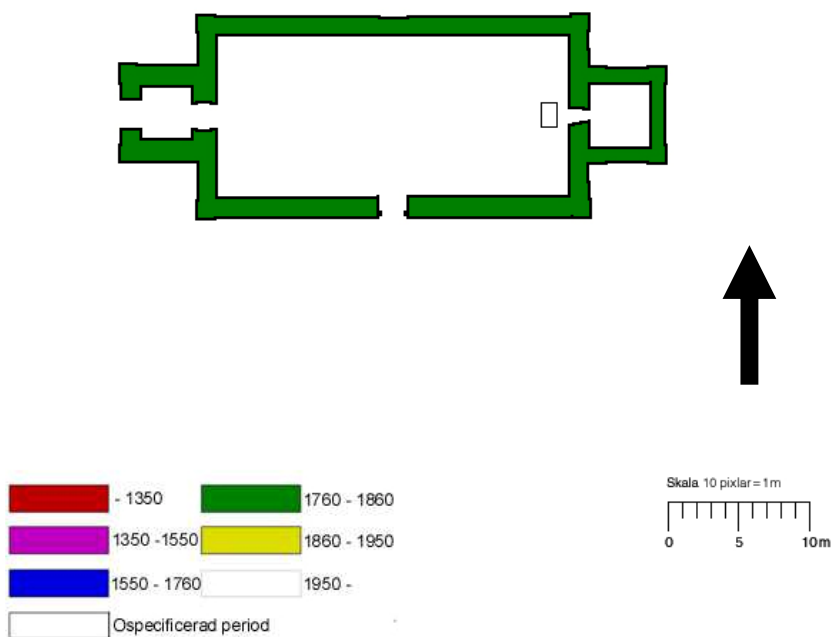

Bild 2. Ur RAÄ:s bebyggelseregister (norrpil inritad).

Beskrivning av utförda åtgärder

Putsanalys

I januari 2007 skickades två putsprover från tornet för analys hos SEIR materialanalyse i Köpenhamn. Ett prov togs från den västra fasaden nära entrén och det andra på östra fasaden vid tornluckorna. Enligt analysen var kyrkans puts ett KC-bruk bestående av lufthårdnande kalk och portlandcement. Blandningsförhållandena är som ett KC-bruk 70/30/550. Man kunde också urskilja två putspåslag som antagligen utförts tätt efter varandra. Putsen var sedan målad med en svag silikatfärg som färgade av sig, vilket är onormalt för silikatfärg. Färgen var påförd i två omgångar och troligen var den plastmodifierad med akrylplast.

Även Maxit analyserade putsprover från samma ställen och gav sedan ett förslag på puts till ilagningar. När lös puts började knackas ner och sprickor huggits upp i putsen så upptäcktes en äldre puts under den puts som analyserats. För att inte få en för stark puts i lagningarna skickades därför ytterligare två prover till Maxit. Enligt svaren var det troligen ett svagt hydrauliskt kalkbruk som genom karbonatisering under lång tid fått hög hållfasthet. Därefter beslutades att använda ett hydrauliskt kalkbruk vid lagningarna.

Putsarbeten

Tornets putsskador var mest omfattande på tornets östra fasad med sprickbildning och putsbortfall. Sprickor förekom även i fönstervalven och på mittbandslistens ovansida (se bild 3). De skador som fanns i anslutning till takfotslistor berodde i huvudsak på att putsen dragits ända upp mot takrotet och att det därigenom inte funnits någon luftning längs takfoten. Omfattande skador fanns också i anslutning till entréerna och hade orsakats av saltning vintertid. Dessutom hade ilagningar tidigare gjorts med cementhaltigt bruk.

All lös puts knackades ner och den befintliga putsen rengjordes till fast underlag. Se bild 3. Putsningen utfördes sedan i överensstämmelse med den befintliga putsen på kyrkans torn. Runt ljudluckor och fönster gjordes en putslist.

Sprickor i putsen högs upp v-formigt och ilagades. Några mer omfattande putsilagningar gjordes på vissa ställen, vilka markerats på en ritning (se bilagor).

Hela fasadens yta gicks slutligen över med ytputs eftersom den tidigare blivit skadad av högtryckstvätten.

Bild 3. Tornets nordvästra hörn efter att den lösa putsen knackats ner (JLM07M033/18).

Avfärgning

Den gamla färgen togs bort med Alcro färgborttagningsmedel till helt rent underlag. Borttagningsmedlet applicerades och fick sitta kvar ett dygn innan det tvättades av med högtryckstvätt och varmt vatten.

Valet av färg föregicks av en lång diskussion. Maxit gav vid den första putsanalysen rekommendationen att Kivitex 1-komponents silikatfärg från Tikkurila skulle användas. Denna innehåller mindre än 5 % acrylat vilket gjorde att valet av färg ifrågasattes ur antikvarisk synpunkt. Helst skulle en ren 2-komponents silikatfärg användas. Beställaren tog kontakt med två olika leverantörer, Tikkurila och Keim, som båda lämnade förslag på åtgärder och material. Båda leverantörerna föreslog i första hand en 1-komponents silikatfärg eftersom putsen sedan tidigare är avfärgad med en plastbaserad silikatfärg. De fanns annars risk att färgen inte skulle vidhäfta. Den noggranna utredning som gjordes av beställaren (församlingen) och dess resultat ledde fram till att länsstyrelsen beslutade att acceptera 1-komponents silikatfärg. Det beslutades därför att Kivitex silikatfärg skulle användas.

Putsen avfärgades tre gånger med en vit kulör, S0502Y. Vid den första avfärgningen användes 50 % grundning och 50 % färg. Vid den andra användes 80 % färg och 20 % grundning och vid den tredje avfärgningen 100 % färg (se bild 4 och 5).

Bild 4. Tornets tandsnittsdekor efter tvätt och innan omputsning och målning (digital bild pict 9576).

Bild 5. Tandsnittsdekoren efter omputsning och målning (digital bild pict 9800).

Plåtarbeten

Tak Plåtavtäckningen på tornet och inne i lanterninen hade omfattande målnings- och rostskador. Troligtvis berodde detta på att kopparhaltigt vatten hade runnit från lanterninens koppartak ner på torntaket som var täckt med svartplåt.

Då svartplåten på torntaket inte var ursprunglig beslutades att denna skulle bytas till kopparplåt. Plåten lades med samma mönster som befintligt och byttes en bit upp på lanterninens koppartäckning för att få det tätt. Under plåten lades dubbel underlagspapp YAP 2200 KK (se bild 6 och 7).

I det nord-västra hörnet fanns en rötskada i panel och takstol. Under panelen ilagades ca 30 cm i takstolen mot nord-väst. Även två brädor ur takpanelen ovan ilagningen byttes (se bild 9).

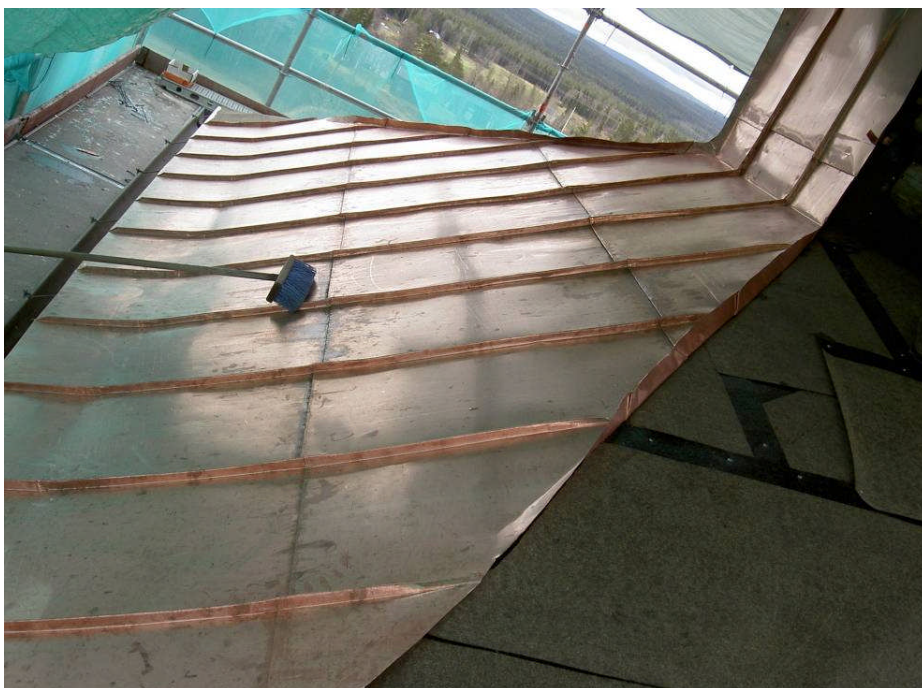

Bild 6. Tornets tak under omläggning. Till höger underlagspapp (digital bild pict 3898).

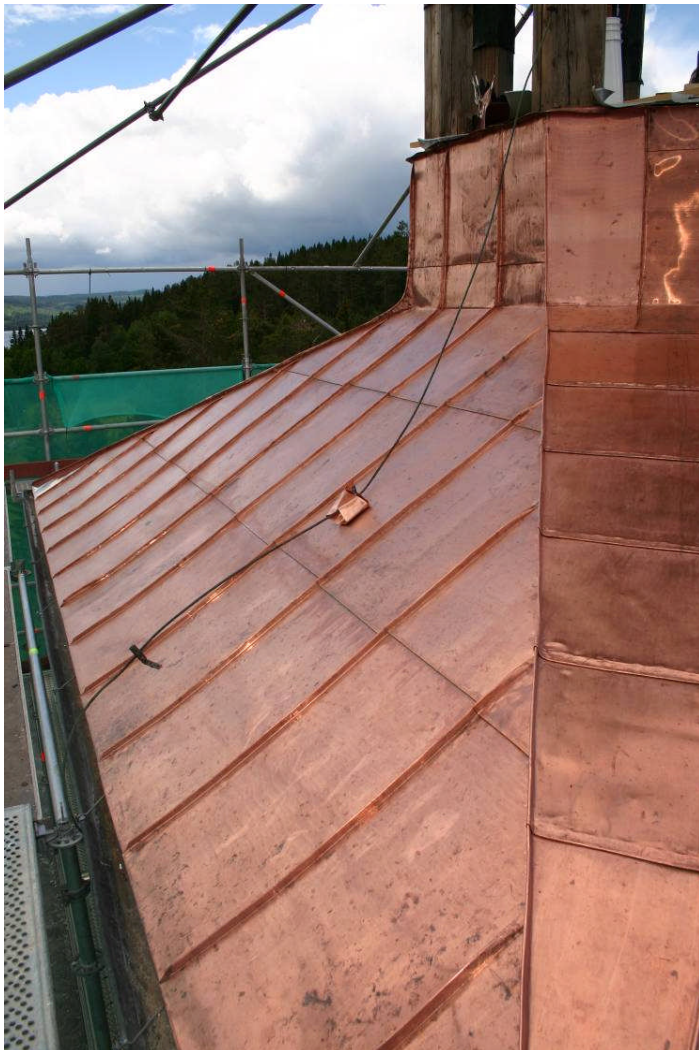

Bild 7. Tornets tak med ny koppjarplåt (digital bild pict 9582).

Stuprör/
hängrännor De befintliga stuprören och hängrännorna justerades.

Bild 8. Plåtläggningen på golvet i lanterninen (digital bild pict 9796).

På golvet i lanterninens golv var plåtarna lite olika till formatet och var inte falsade utan bockade mot varandra.

Åtgärdsförslaget föreskrev dock dubbelfalsade falser, vilket slutligen gav ett lite annat utseende eftersom de små ilappade plåtarna togs bort (se bild 8). Ny plåttäckning på luckan gjordes.

Räcken

Lanterninens smidesräcken togs bort och skrapades och borstades rena från rost. Tre av dem hade skador som lagades. Räckena målades sedan med 50 % dalbränd tjära blandat med 50 % kokt linolja med tillsats av kimrök.

Genom den metoden tog man bort en mindre del av den ursprungliga ytan i jämförelse med blästring. Enligt Tema Mekan som utförde lagningarna av smidesräckena har de antagligen varit linoljebrända från början, men en sådan behandling hade förutsatt blästring.

Slutligen fästes räckena i den nya kopparplåten på pelarna. Mellan smidet och kopparen sattes blybrickor.

Bild 9. Träilagningar vid tornets nordvästra sida (digital bild pict 5070020).

Fönster och ljudluckor

Fönster Tornet har två stora fönster med rundbågade överstycken och ett lynettfönster ovan porten. Längre upp på fasaden sitter ett rosettfönster mot söder, norr och väster. Fönstren var målade i en grå kulör och hade vid de senaste ommålningarna målats på plats vilket gjort att de fastmålats i kanterna. Detta hade i sin tur skapat problem med kondens mellan ytter- och innerbågar vilket hade orsakat omfattande målningskador.

Två runda fönster kunde tas ut ur karmen för att målas i en verkstad. Under dessa satt fönsterbleck i svartplåt i väldigt dåligt skick, vilka därför byttes ut till kopparplåt i samma utförande. Blecken fästes med rostfri skruv (se bild 10 och 11).

De rundbågiga fönstren i vapenhuset var igenmålade och målades därför på plats efter bortskrapning av färg.

Alla fönster oljades och målades sedan tre gånger med linoljefärg i en grå kulör S3000-N. Löst kitt togs bort och kompletterades. 5-6 rutor byttes ut och linoljekittades.

Bild 10. Ett av tornets runda fönster innan restaureringen (digital bild pict 3902).

Bild 11. Ett av tornfönstren efter omputsning, ommålning och utbyte av fönsterblecket till kopparplåt (JLM07M053/29).

Ljudluckor Ljudluckorna har en jalusiliknande utformning och var målade bruna, troligtvis med plastfärg som flagade kraftigt. Luckorna togs ur karmarna och reparerades i en verkstad där de målades med linoljefärg i en brun kulör S7010 Y70R.

Ljudluckornas karmar var rötskadade på några ställen och där gjordes därför trälagningar efter att putsningen var klar.

På den östra sidan var spjälorna delvis rötskadade och sammanlagt byttes 80 st spjälor ut (se bild 12 och 13).

Bild 12. En av ljudluckorna mot öster som var i mycket dåligt skick (JLM06M086/26).

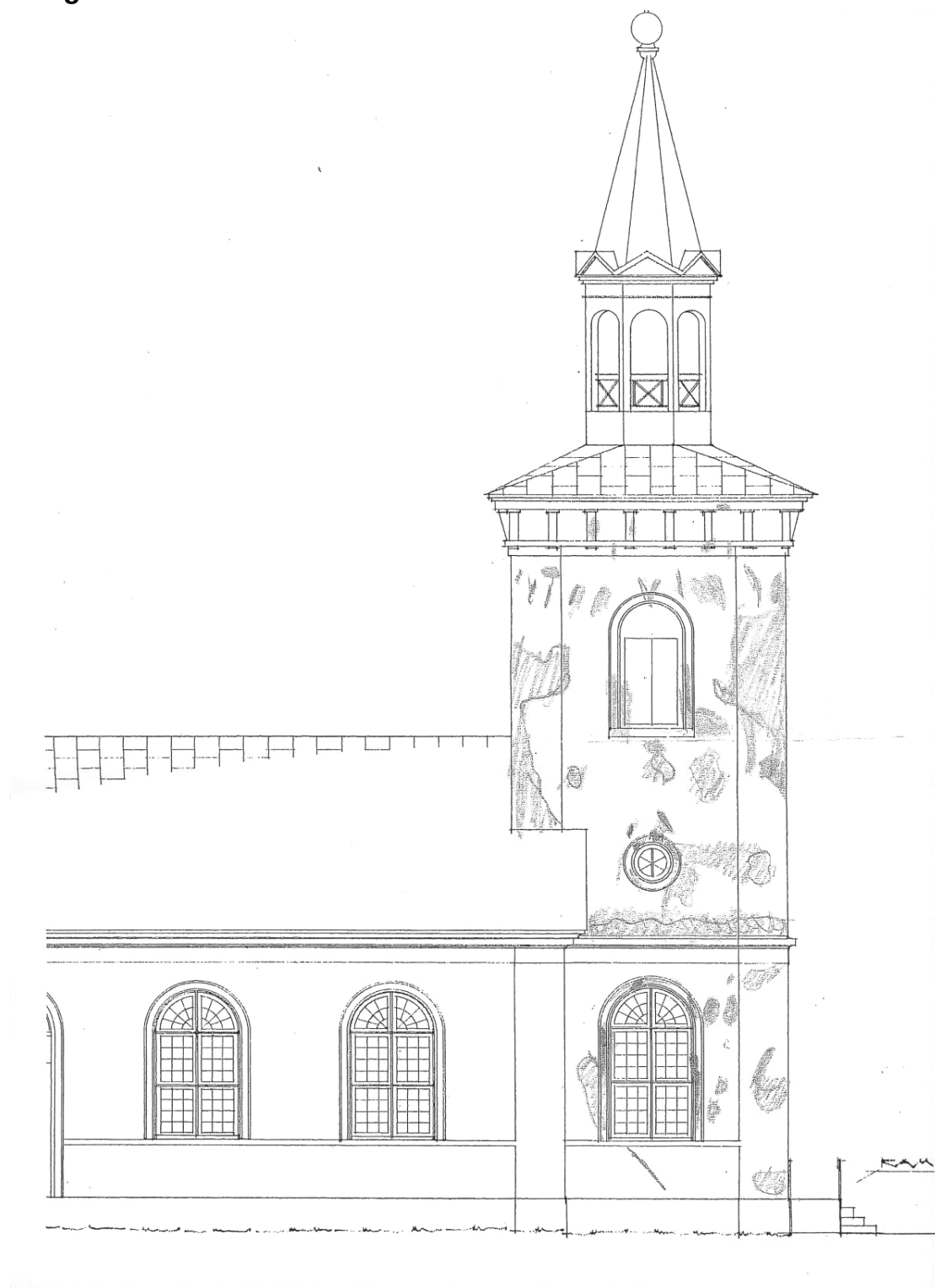
Bild 13. Ljudlucka efter ommålning och komplettering av ribbor
(JLM07M053/24).

Källor

Cedenhag, Birgitta: Våra kyrkor. Östersund 1998.

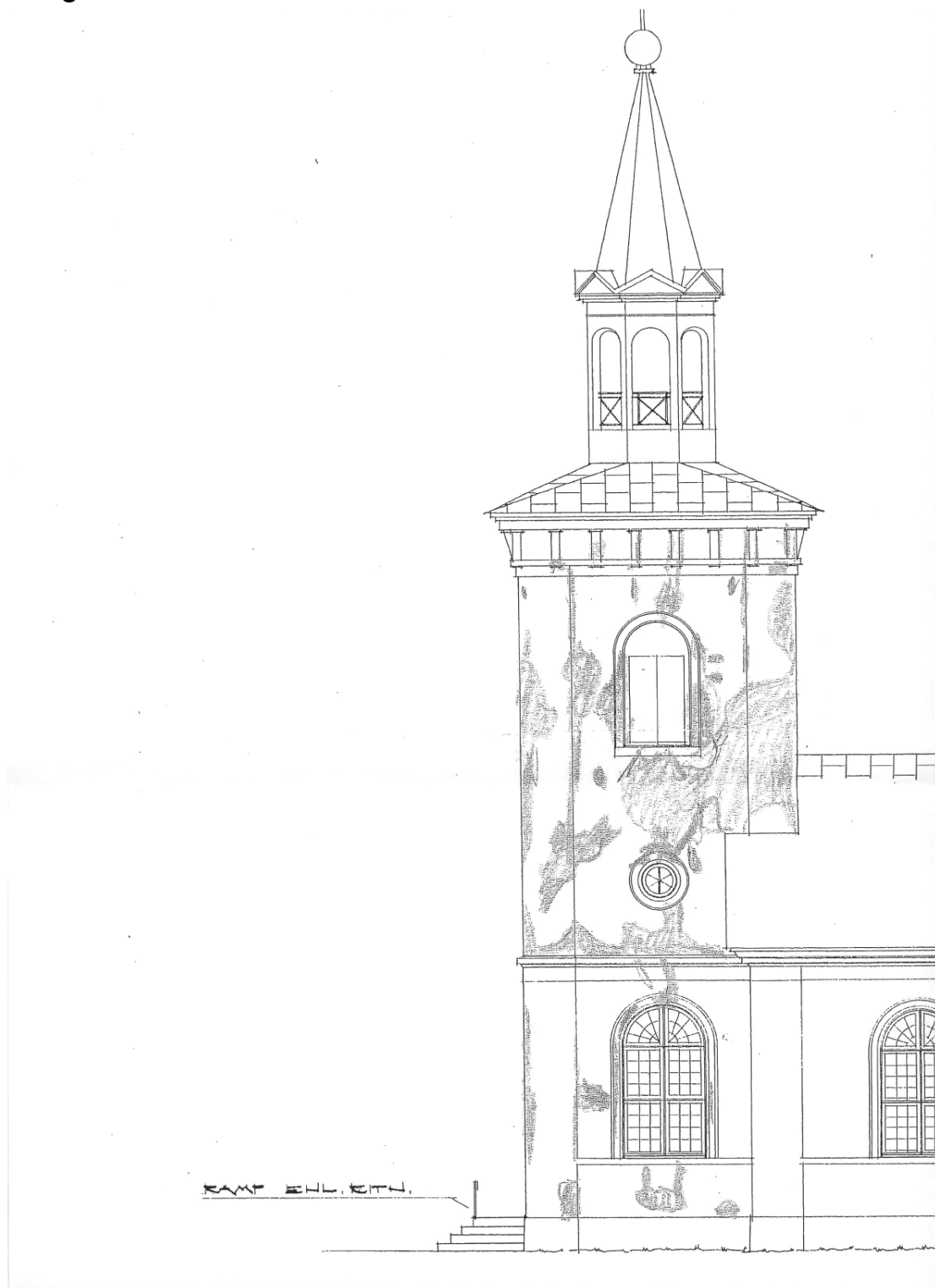
Jämtlands läns museums kulturhistoriska karaktärisering av kyrkor 2003

Bilaga 1

Putslagningar på den norra fasaden.

Bilaga 2

Putslagningar på den södra fasaden.

Bilaga 3

Putslagningar på den västra fasaden.

Bilaga 4

Putslagningar på den östra fasaden.